

NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG

XITIFIKHEYITI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA

**XITSONGA XA RIRIMI RO SUNGULA
NHLAWULO WA LE XIKARHI
(Papila ro Sungula)**

NKARHI: Tiawara timbirhi (2)

TIMAKISI: 80

SWITSUNDZUXO NI SWILETELO:

- Phepha leri ri na swiyenge swinharhu A,B na C.
- Hlamula swivutiso hinkwaswo.
- Tsala hi Xitsonga lexi ringanisiweke.
- Tsala ntirho lowu vonakaka wu tlhela wu hlayeka.
- Hlaya swivutiso hi vukheta u nga si swi hlamula.

XIYENGE XA A

XIVUTISO XA 1

XIKAMBELA –NTWISISO

Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela:

(Endzhaku ka mavhiki mambirhi ... ku gevengiwile nhwanyana, Maxangu na vanghana va yena va kumeka va ri karhi va luka manu yo tširhelela eka maphorisa. Va tšamile etaleni ra malakatsa ya mimovha.)

MAXANGU: Mpfundla wa le rihlampfini a swi olovi ku khomiwa hi timbyana.

XIWINISI: Hikokwalaho ka yini xana?

MAXANGU: Tatana u tikomba a ndzi tshemba swinene. Leswi ndzi swi lemukile hiloko a ndzi yimelela eka manana a vula leswaku ndzi n'wana wo lulama ni ku rhula.

CHOKOCHA: Vatswari va hi rhandza hinkwerhu. Mhaka leyi hi lavaka ku yi twisisa laha hileswaku xana tatana Matsilele a va tshuki va fayile tandza u langutile ke ?

MAXANGU: Xivutiso lexi xi kombisa leswaku vutoya byi xanisa mapfalo ya wena

- XIWINISI: He chokocha, u fanele ku tsundzuka leswaku lowu i nandzu wa noyi. Hambu u nga ya kwihi na kwihi u ta tshama u wu byarhile.
- CHOKOCHA: Ndzi vutisa leswi hikuva fokisi tata wa Maxangu hi yena a khomeke nandzu lowu. Phorisa ro tshembeka ka ta vugevenga exitichini xa Malamulele hi yena.
- MAXANGU: (*A n'wayitela*) Kunene u tiyisile nandzuwe. Tatana u ndzi hlamuserile leswaku nhwanyana luya u file hikwalaho ka leswi xinkangana na xisakana xa nyongwa a swi phyandlekile. Vumboni lebyi byi kumukile endzhaku ka loko dokodela a kamberile ntsumbu.
- CHOKOCHA: Se wena u te yini ke? A wu nga khomiwangi hi ku chava xana?
- MAXANGU: Yee..., a ndzi navela onge misava yi nga ndzi mita. (*A miyelanyana*) Hi fanele ku xiyaxiya loko hi ri karhi hi famba hikuva mahlo hinkwawo ya langutile hina.
- XIWINISI: Xana ku na vanhu lava hi voneke loko hi ba no dlaya nhwanyana luya, ku tshova vhengele ra ka Masungwini na movha wa Falaza ke?
- CHOKOCHA: Nhwanyana luya u lo tivangela rifu hikwalaho ka ntshiva, a xi nga ri xikongomelo xa hina ku n'wi dlaya.
- MAXANGU; Xikongomelo a ku ri mali kambe rifu ri ngenelerile. Tatana u ri maphorisa ya ta khoma ntlawa wun'wana na wun'wana lowu kumekaka laha lkhixini. Xikongomelo xa vona i ku endla vulavisisi mayelana na vugevenga lebyi nga kona.
- XIWINISI: Mina ndzi vona leswaku maphorisa lawa ya lava vuthala byo khoma hina. Hi lemukiwile manuku vandzuwe.
- MAXANGU: Ee..., i ntiyiso. Tatana u vula ku ri ku na ntlawa wa vafana vanharhu lowu ehleketeriwaka ku va na khombo.
- XIWINISI: Hi fanele ku cinca ndhawu leyi hi kuma kun'wana laha hi nga ta hamba hi hlangana kona.
- CHOKOCHA: A swi nga pfuni nchumu hambu ho cinca ndhawu hikuva boyi a khomaka thari u dlawa hi rona. Lexi nga ta hi khomisa hi maphorisa a hi ndhawu kambe i swiendlo swa hina.
- XIWINISI: Ee..., ndza swi tiva na leswaku mhunti yi fela etinyaweni kambe ya jinga yi bibinyuka loko vinyi va nsimu va fika na swigombo yi ringeta ku phunyuka rifu.

CHOKOCHA: Mina ndzi vona swi antswa ku namba hi tshika mikhuva ya hina leyo biha.

MAXANGU: *(A luma nomo wa le hans)* Wena onge u ta hi vangela hasahasa! Leswi hi bohaka ku swi endla swa ku boha na wena! Hambu wa swi lava hambu a wu swi lavi! *(A miyela a n'wi honolela)* Lexi ndzi vonaka xona i ku cinca minkarhi ya hina yo hlangana. Ematshan'weni yo hlangana ninhlekani hi ta hamba hi hlangana nimadyambu.

XIWINISI: Madyambu ya nkarhi muni xana?

MAXANGU: Hi nkarhi wa le xikarhi ka awara ya nkaye na ya khume.

XIWINISI: A swi nga vanghi leswaku mahlo ya tatana Matsilele ya pfuleka ya vona vubihhi bya hina xana?

MAXANGU: Tshika mhaka yaleyo eka mina. Tatana a nga tirhi vusiku u ta va a etele.
(Va lelana va hangalaka)

(Ti huma eka "Xivandza-nyongeni" hi T.M Ngobeni)

- 1.1 Vula vugevenga hinkwabyo lebyi endleke hi swivulavuri leswi. (6)
- 1.2 Vula xivongo xa Maxangu. (1)
- 1.3 Tatana wa Maxangu u tirha ntirho wa njhani na swona kwihi? (3)
- 1.4 Xana swivulavuri leswi swi twananile ku endla yini leswaku swi tisirheleta eka vutlhala bya maphorisa? (2)
- 1.5 Malakatsa ya mimovha i mimovha ya njhani? (1)
- 1.6 Tsavula xivuriso lexi nga ni nhlamuselo yo fana ni leyi endzimaneni: Ku va munhu va n'wi kuma endhawini leyi a ri karhi a hamba a yiva eka yona minkarhi hinkwayo. (1)
- 1.7 Nyika tinhlamuselo ta swivulwa leswi landzelaka mayelana ni matirhisele ya swona endzimaneni.
 - 1.7.1 Ku luka mano. (2)
 - 1.7.2 u ta tshama u wu byarile. (2)
 - 1.7.3 mahlo hinkwawo ya langutile hina. (2)
 - 1.7.4 A ndzi navela onge na misava yi nga ndzi mita. (2)

- 1.8 Tsavula marito endzimaneni lama vulaka swo fana ni tinhlamuselo leti landzelaka.
- 1.8.1 Nghozi. (1)
1.8.2 Vanakulorhi. (1)
1.8.3 Tigolonyi. (1)
1.8.4 Ina. (1)
- 1.9 Hi ku vona ka wena hikokwalaho ka yini vafana lava va fanele ku cinca ndhawu leyi va hambaka va hlanganela eka yona? (2)
- 1.10 Hikokwalaho ka yini tata wa Maxangu a tshemba n'wana wa yena? (2)
- 1.11 Xana i mani loyi a tikomba a ri ni vutoya exikarhi ka vafana lava? (1)
- 1.12 Xana maphorisa ya pulanile yini mayelana na vugevenga lebyi nga humelela elokhixini? (2)
- 1.13 Xana Xiwinisi u vula yini loko a ku: "... mahlo ya Matsilele ya pfuleka ya vona vubihi bya hina xana? (1)
- 1.14 Nyika ndzimana leyi nhloko-mhaka leyi fanelaka. (1)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [35]

XIYENGE XA B

XIVUTISO XA 2

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi ivi endzhaku u tsala NKOMISO lowu ringanaka kwalomu ka 80 wa marito:

Leswi a a rhandza jomela u lo na ku gaa, vo n'wi tiki – tiki hi rona. A kukutlela nhlikanhi luwa wa hosi a nga wisi. Ri te loko dyambu ri rhenga a va a swi twile. U sukile a kongoma ekaya a ri karhi a tiyimbelelela. Leswi a wu ri mpfhuka, naswona a nga koti ku hatlisa, u fikile dyambu se ri lava ku tlomuta. U kumile mpandzwa wa yena wu n'wi yimerile. Leswi a ku xevisa hi xa ngati u dyile a tilakatsa ni tintiho. Kambe leswi a a karhele, a a pfa a ku whii, rihlakahla ri ku lwe – lwe – lwe, ri wela kwala ndyelweni. A pfa a ku jovo, phaphara, sweswo – sweswo, mpandzwa wu kala wu ku bi! Loko a hetile a kombela madleke yo rhelerisa hi wona. Va n'wi nyikile, a ma kidyota hi makolo lamakulu. Loko a ku jomela ehansi vekiyani, o sungula ku hefemuteka. A ku lwii, swi tikomba leswaku a a dye ku tlula mpimo. Makhati mangari mangani o ngalava! Va n'wi nekanekile va n'wi yisa endlwini va ya n'wi lata. Ku etlela swi nga pfumeli. Va ehleketa ku n'wi dliva leswaku a hlanta. Kunene swi pfuna, ku va kona a nge hefu!

(Ti huma eka "A hi dyondzeni Xitsonga" hi CP Nkondo)

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [10]

Phendla

XIYENGE XA C

XIVUTISO XA 3

Hlaya ndzimana leyi nga laha hansi ivi endzhaku u hlamula swivutiso leswi nga ta landzela:

U te a ha fambisa sweswo, a ri karhi a tiphina hi ku valanga ntumbuluko, o twa gi, gi, gi, endzhaku ka yena. Loko a ku kelu, o nqwaa, na switetemba swimbirhi leswi a swi n'wi kongomile. Xikan'we-kan'we o milandzu yakwe khumbu, o vhela a ku thamu, a ku ri ntlhaa! A tsutsuma lero swirhendze swi ba xikosi loko swikun'wana swi himetela gomo. Vavanuna lavambirhi na vona vo hi kwala ndzhaku va nga tlheli. U te hi yena, hi yena, kwihi, xifuva xo sungula ku vila, matsolo ya rhurhumela ivi a ku pyatsa, ehansi. Vo ta ku n'wi gi, va n'wi boha milenge ni mavoko, va ku n'wi kapa, emakatleni va kongoma na yena endhuneni.

3.1

3.1.1 Rito “gi, gi, gi” endzimaneni i riencisi. Vumba xivulwa xa wena hi riencisi rin'wana leri u ri tivaka. (1)

3.1.2 Rito “ehansi” i riengeteri ra ndhawu. Vumba xivulwa xa wena hi riengeteri ra ndhawu rin'wana leri u ri tivaka. (1)

3.1.3 Rito “kala” i ripfuna riendli. Vumba xivulwa xa wena hi rona. (1)

3.2 Yisa rito leri landzelaka evunyingini u tlhela u vumba xivulwa hi rona: Endhuneni. (3)

3.3 Vumba swivulwa swa wena hi marito ba na boha u humelerisa tinhlamuselo to hambana na leti kumekaka endzimaneni. (4)

3.4 Tsongahata marito lama landzelaka u tlhela u vumba xivulwa xin'we xin'we ha wona.

3.4.1 milandzu. (3)

3.4.2 fambisa. (3)

3.5 Rito “loko” endzimaneni i rihlanganisi. Nghenisa mahlanganisi lawa ya faneleke eka swivandla leswi ahlameke.

3.5.1 Ndzi ta dya _____ va swekile. (1)

3.5.2 U biwile hi vavasati _____ u na manyunyu . (1)

3.5.3 Va hi hlamuserile _____ va fika vhiki leri taka. (1)

3.5.4 Ndzi n'wi himile _____ u ni vuntswaka. (1)

[20]

XIVUTISO XA 4

Hlaya xivulwa lexi nga laha hansi ivi endzhaku u hlamula swivutiso leswi nga ta landzela.

Ndzi ta famba na vona loko va fika.

- 4.1 Hundzuluxa xivulwa lexi xi va eka nkarhi lowu nga hundza eka nandzulo. (2)
- 4.2 Tsala rito-fularha ra rito leri nga nkhwatihatiwa u tlhela u vumba xivulwa hi rona. (3)
- 4.3 Rito leri “fambelana” ri komba rhavi ra xihlamulana ra riendli. Hundzuluxa rito leri “vona” ri komba rhavi ra xihlamulana u tlhela u ri tirhisa exivulweni xa wena. (3)
- 4.4 Sungula ku tsala xivulwa lexi landzelaka hi rito leri “loko”. U nga engeteli marito ya wena eka xivulwa lexi. “U ta famba na vona loko va fika mundzuku.” (2)
- [10]

XIVUTISO XA 5

Nghenisa marito lama longoxiweke laha hansi eka swivandla leswi ahlameke swa swivulwa.

xibaha, swihlence, mahahlwa, mabvana, xilogo, phehlwa, masavasi.

- 5.1 Misava yo tshwuka i _____. (1)
- 5.2 Byalwa byo bava ngopfu i _____. (1)
- 5.3 Tiko leri pfumalaka mirhi naswona ri ri ni misava i _____. (1)
- 5.4 Vulombe lebyo tsokombela swinene i _____. (1)
- 5.5 Vana lava velekiweke siku rin'we va vuriwa _____. (1)
- [5]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [35]

NTSENGO: 80